UWM 2026 PRACE LITERATUROZNAWCZE XIV ISBN 2353–5164
339–350 e-ISBN 2450–0798

DOI: 10.31648/pl.12634
Joanna Chłosta-Zielonka
University of Warmia and Mazury in Olsztyn
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8057-1898
e-mail: j.chlosta-zielonka@uwm.edu.pl

O potrzebie opracowania i wydania dzieł wszystkich Augustyna Steffena[1]

On the Need for a Scholarly Edition of the Complete Works of Augustyn Steffen

Słowa kluczowe: Augustyn Steffen, gwara warmińska, pieśni ludowe, Warmia, folklor, reedycja
Keywords: Augustyn Steffen, Warmia dialect, folk songs, Warmia, folklore, re-edition

Abstract

The aim of this article is to highlight the need for a carefully prepared re-edition, supplemented with specialist commentary, of the complete works of Augustyn Steffen (1901–1992), Warmia's first linguist. He authored collections of Warmian folk songs, short stories, nursery rhymes, and stories depicting the lives of ordinary inhabitants of the region, published between 1931 and 1939. His achievements in preserving Warmia's cultural heritage, including the Warmian dialect, deserve renewed attention, preservation, and dissemination through a new edition of his works accompanied by cultural and linguistic commentary.

Augustyn Steffen (1901–1992)[2], dwudziestowieczny językoznawca, a przede wszystkim pierwszy tak wszechstronny zbieracz i jednocześnie badacz gwary warmińskiej, jest dzisiaj zupełnie zapomniany. Bardziej rozpoznawalny zdaje się

[1] Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu realizowanego przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki" nr NPRH/DN/SP/0040/2024/14, zatytułowany *Słownik pisarzy Warmii i Mazur XX i XXI wieku*; dofinansowanie projektu 836 304 zł, całkowita wartość projektu 836 304 zł.

[2] Augustyn Steffen (1901–1992) językoznawca, folklorysta, działacz polskiego ruchu w Prusach Wschodnich, ur. się w 1901 roku w Szafałdzie pod Olsztynem (obecnie Unieszewo) jako syn chłopów,

jego brat, profesor na Uniwersytecie Wrocławskim i Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, filolog klasyczny i hellenista, Wiktor Steffen (1903–1997), autor *Słownika warmińskiego* (Steffen 1984). Jednakże dokonania Augustyna domagają się podobnego docenienia: jako jeden z nielicznych folklorystów na Warmii przed 1939 rokiem przyczynił się do utrwalania pamięci o gwarze tego regionu.

W roku 2016 została ona, dzięki staraniom Izabeli Lewandowskiej, Edwarda Cyfusa i Łukasza Rucha, wpisana na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO jako nośnik tradycji ustnych. Dzisiaj stanowi nie tylko obiekt badań językoznawców, ale także jest częścią polskiej tożsamości odchodzącego pokolenia dawnych mieszkańców urodzonych na Warmii przed 1939 rokiem (Lewandowska 2009, Chłosta-Zielonka 2020). Na skutek trwającego od XIII wieku osadnictwa z ziemi chełmińskiej, a później z mazowieckiej, język Warmiaków powstał przez zmieszanie się mowy mazowieckiej z mową zachodniopolską, prawdopodobnie kujawsko-dobrzyńsko-chełmińską. Tak właśnie ukształtowała się gwara warmińska, której cechy wskazują na bardzo bliskie pokrewieństwo z językiem polskim. Stała się ona jedną z cech wyróżniających ten region, a jako odmiana języka polskiego, bezcennym czynnikiem łączącym jego mieszkańców z Polską.

W trzeciej dekadzie XXI wieku obserwujemy ożywienie zainteresowania gwarą warmińską, która inspiruje wielu twórców. Używa jej Joanna Wilengowska w swojej autobiograficznej powieści *Król Warmii i Saturna* (2024), poro-

---

Jana i Marty (z domu Turowskiej). Miał jedenaścioro rodzeństwa. Zaangażowany w przygotowania poprzedzające plebiscyt roku 1920; w 1922 roku został kierownikiem i jednym z trzech członków Zarządu Banku Ludowego w Lubawie, zastępował również na stanowisku sekretarza generalnego Jana Baczewskiego (1890–1958) w Polsko-Katolickim Towarzystwie Szkolnym na Warmię. Był jednym z założycieli Spółdzielni Rolniczo-Handlowej „Rolnik" w Olsztynie. Od 1924 kształcił się w Gimnazjum Marii Magdaleny w Poznaniu i w Wolsztynie, gdzie w 1928 roku zdał maturę. W latach 1931–1932, 1932–1933 i 1933–1934 był stypendystą Funduszu Kultury Narodowej. W roku 1932 ukończył filologię klasyczną na Uniwersytecie Poznańskim, a w latach 1932–1934 studiował filologię polską i słowiańską oraz etnografię na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1934 roku rozpoczął pracę naukową na stanowisku asystenta Studium Słowiańskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego, zorganizowanego przez profesora Kazimierza Nitscha. Tam też w 1939 roku uzyskał tytuł doktora nauk filozoficznych. We wrześniu 1939 roku przedostał się do Rumunii, gdzie kontynuował studia językoznawcze na uniwersytecie w Kłużu od października 1939 do maja 1940. Następnie przez Cypr przedostał się do Palestyny i tam wstąpił do 3 Dywizji Samodzielnej Brygady Karpackiej. Po demobilizacji w latach 1946–1948 Steffen był wykładowcą w Studium Polonistycznym Uniwersytetu Amerykańskiego w Bejrucie. W Jerozolimie zainicjował i zredagował trzy tomiki Biblioteki Naukowej na bliskim wschodzie. Zwiedził Iran, Irak, Syrię, Liban, Turcję, Palestynę, Egipt i Włochy. Od 1949 roku mieszkał w Londynie i tam nawiązał współpracę z Komisją Historyczno-Filologiczną Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie. W latach 1952–1956 prowadził na Uniwersytecie w Lund (Szwecja) lektorat oraz wykłady z języka i literatury polskiej. W 1971 roku zamieszkał w domu opieki społecznej the Sue Ryder Home-Cavendish w hrabstwie Suffok (Anglia), gdzie zmarł 15 czerwca 1992 roku.

zumiewając się w ten sposób najlepiej ze światem swojego ojca. W 2024 roku powstały także dwa inne wydawnictwa wykorzystujące gwarę warmińską. Były to: komiks *Tkanina* w opracowaniu Jarosława Gacha, adaptacja baśni pt. *Zaklęta Żabka*, i książeczka dla dzieci *Bojki no dzieciuków*, przygotowana przez małżeństwo Martynę i Łukasza Ruchów. W przygotowaniu interdyscyplinarnego zespołu badaczek (historyczki, językoznawczyni i literaturoznawczyni) powstało specjalistyczne opracowanie opowiadań pisanych w gwarze warmińskiej przez Klemensa Frenszkowskiego (Lewandowska, Matusiak-Kempa, Szydłowska 2026).

Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na konieczność starannej reedycji, ze specjalistycznym komentarzem, dzieł wszystkich Augustyna Steffena. Badacz jako jedyny utrwalał świadectwa gwary warmińskiej na początku XX wieku, występujące w tutejszym folklorze i gromadził wiedzę na jej temat, zarówno jeśli chodzi o okres przed II wojną światową, jak i czas powojenny, gdy przebywał na emigracji (Chłosta-Zielonka 2022). Powojenny regionalista, Władysław Gębik, pisał o nim w 1961 roku następująco:

> Augustyn Steffen jest pierwszym i jak dotąd jedynym badaczem kultury ludowej regionu warmińskiego, który uporem i wytrwałością zdobył do tej pracy odpowiednie przygotowanie naukowe. Studia wyższe rozpoczął na Uniwersytecie Poznańskim, gdzie w roku 1931 uzyskał magisterium z zakresu filologii klasycznej. Zamiłowania językoznawcze skłoniły go do nawiązania kontaktu z prof. Kazimierzem Nitschem, który namówił Steffena do poważniejszego zainteresowania się studiami z tego zakresu. Owocem tych zainteresowań był pierwszy zbiór pieśni warmińskich, jaki ukazał się w roku 1931 nakładem Towarzystwa Pomocy Dzieciom i Młodzieży Polskiej w Niemczech. Tak więc 30 lat temu otrzymaliśmy dzięki Augustynowi Steffenowi pierwszy poważniejszy zbiór warmińskich pieśni ludowych (Gębik 1961: 402).

Gębik zwrócił uwagę na pionierski charakter działań Steffena na Warmii. Wskazaną aktywność Steffena na tym terenie potwierdza Violetta Wróblewska, dowodząc, że w XVIII wieku najpierw zbierano przekazy regionalne pochodzące z Mazur:

> Warmią zainteresowano się później, pod koniec XIX w., co było efektem braku miejscowej inteligencji mogącej zainicjować ruch etnograficzny. Początkowo lokalny folklor, głównie pieśni, gromadzili i publikowali zbieracze niemieccy. Do najważniejszych dla badań bajkoznawczych należy zaliczyć dzieło Maxa Toeppena *Wierzenia mazurskie…* z 1867., w którym m.in. znajdują się bajki magiczne i podania lokalne (Wróblewska online).

Augustyn Steffen był pierwszym badaczem-językoznawcą, który zainteresował się folklorem warmińskim. Cała jego spuścizna, która pozostaje w przed-

wojennej edycji, domaga się ponownego wydania, a także językoznawczego komentarza. Miał on zamiar sam zająć się o wiele staranniej zebranym materiałem. Świadczy o tym deklaracja zawarta w jednej z prac: „Daję tylko teksty, natomiast nie objaśniam treści utworów, sposobu ich zastosowania. Zrobię to później w osobnej pracy" (Steffen 1937: V). Jednakże do tych działań już więcej nie powrócił. Wydane przed II wojną teksty w gwarze warmińskiej są przechowywane najczęściej w zbiorach specjalnych bibliotek, schowane przed czytelnikami, a część z nich udostępniana jest jedynie w formie cyfrowej i to w ograniczony sposób. Największą kolekcję posiada Biblioteka Instytutu Północnego im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie i można z niej korzystać jedynie na miejscu. Przedwojennym wydaniom brakuje jednakże historyczno-kulturowego wstępu, charakteryzującego kontekst i źródła ich powstania, a także filologiczno-językoznawczego komentarza, wskazującego na cechy gwary warmińskiej. Steffen zamierzał nie tylko ocalić ją od zapomnienia, ale jednocześnie udowodnić, w jak wielu miejscach gwary się używa i że stanowi ona język codzienny mieszkańców regionu Warmii, będącej wówczas częścią Prus Wschodnich. O zawartym w publikacjach Steffena celu wspominał Tadeusz Oracki:

> Były one swego rodzaju dokumentem poświadczającym w sposób nie podlegający dyskusji polski charakter kultury ludowej ludności warmińskiej i tym samym zadawały kłam nauce niemieckiej, która w znacznym stopniu sankcjonowała germanizacyjną politykę państwa niemieckiego (Oracki 2003: 39).

Sam Steffen pisał o jednej ze swoich publikacji: „Książka, którą wydaję jest dla mnie czymś więcej niż zbiorem pieśni, jest ona pomnikiem polskości" (Steffen 1931: XVII). Wydawanie i popularyzowanie tego rodzaju prac na terenie Prus Wschodnich, w czasie hitleryzmu i rozwoju nacjonalistycznej ideologii, stanowiło akt odwagi. Wszystkie jego publikacje zostały przez władze niemieckie w 1939 roku wpisane na listę „piśmiennictwa szkodliwego i niepożądanego" w Trzeciej Rzeszy. Dlatego też Steffen zdecydował się po wybuchu II wojny na ucieczkę z kraju, by nie podzielić losu innych tutejszych działaczy aresztowanych i często zamordowanych przez Niemców w obozach śmierci.

Najważniejszym jego przedwojennym dokonaniem jest trzytomowy zbiór pieśni, które ten językoznawca zebrał w latach 1931–1933 podczas kwerend terenowych: rozmów z rodziną i innymi Warmiakami. Steffen zgromadził wówczas ponad 500 pieśni. Opublikował je w trzech tomach serii, zatytułowanych: *Zbiór polskich pieśni ludowych z Warmji*.

W słowie wstępnym do I tomu pieśni z 1931 roku merytoryczny opiekun nad studiami etnograficznymi Augustyna Steffena, prof. Jan Stanisław Bystroń

(1892–1964), wskazywał na niezwykłą wartość naukową zbioru, a także na jego znaczenie dla narodu polskiego:

> Daleka Warmja, oddalona terytorialnie, oddzielona granicą polityczną, znajdująca się od tak długich lat w zasięgu wpływów obcej kultury, staje się bliską, znaną, drogą... Z wzruszeniem patrzymy na urny słowiańskie, na szyszak rycerski wyorany w polu, na pomniki architektoniczne, które świadczą o zasięgu kulturalnych czy politycznych wpływów polskich; o ileż silniejsze jest nasze uczucie, gdy mamy przed sobą materiał żywy i powszechny, gdy pieśń, niepozorna prosta pieśń poprzez tyle nieszczęść i klęsk trwa, tętni życiem, wiąże ludność kraju, który los od nas oddzielił, z macierzą, stwierdza jego polskość w każdym odruchu, w każdej serdeczniejszej myśli, w każdem cieplejszem uczuciu, które znajduje wyraz w pieśni (Bystroń 1931: V).

Potwierdza te słowa współczesna badaczka pieśni mazurskich i warmińskich Ewelina Lechocka, uważając, że „Antologia ta ma ogromne znaczenie dla badań folklorystycznych, ponieważ Steffen jako jedyny wśród zbieraczy pieśni warmińskich miał odpowiednie przygotowanie naukowe" (Lechocka 2019: 61).

Steffen w roku 1932 ukończył filologię klasyczną na Uniwersytecie Poznańskim, a w latach 1932–1934 studiował filologię polską i słowiańską oraz etnografię na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1934 roku rozpoczął pracę naukową na stanowisku asystenta Studium Słowiańskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego, zorganizowanego przez profesora Kazimierza Nitscha. Tam też w 1939 roku uzyskał tytuł doktora nauk filozoficznych. Zdobyte umiejętności, pozwoliły mu na podjęcie pracy nad skatalogowaniem gwary warmińskiej.

We wspomnianej przedmowie do I tomu pieśni warmińskich Augustyn Steffen napisał:

> Od czasu bowiem, jak niemczyzna zaczęła się wciskać do szkół warmijskich, a na całym terenie rugowano staropolskie zwyczaje, zaczęła milknąć także pieśń ludowa. Proces ten w niektórych okolicach dokonywał się z tym skutkiem, że cało zachowały się tylko melodie, teksty zaś ledwie w strzępach osadziły się w pamięci niektórych osób. Trzeba tedy było ratować poszczególne człony z ogólnego potopu i, przykładając jeden kawał do drugiego, całość utworu wiernie rekonstruować. W innych natomiast okolicach, mniej nasiąkniętych niemczyzną, robota była znacznie łatwiejszą. Ludność dobrzé pamiętała teksty jak i melodie i, co ważniejsza, pieśń ludową uważała za swój drugi chleb codzienny (Steffen 1931: XVII).

Wszystkie części trzytomowego zbioru cechuje podobna struktura, oparta na klasyfikacji Jana St. Bystronia, który dzielił pieśni na obrzędowe, powszechne i zawodowe, wiążąc kryteria podziału z miejscem i czasem ich wykonywania. Pierwszy tom *Zbioru polskich pieśni ludowych z Warmji* z 1931 roku ze wstępem dwóch krakowskich profesorów: Jana St. Bystronia i Kazimierza Nitscha, którzy

docenili pracowitość i pasję badacza w rejestrowaniu pieśni ludowych, zawiera 225 tekstów pieśni, bez zapisu nutowego oraz 25 „śpiewek tanecznych". Tom drugi, opublikowany w 1934 r., liczy 124 pieśni i 12 przyśpiewek tanecznych. W tomie trzecim, wydanym w 1937 roku, znalazły się 143 pieśni.

Steffen w kolejnych tomach, zgodnie z kryteriami wskazanymi przez Bystronia, dzieli pieśni na powszechne (dumy, miłosne i zalotne, komiczne, rodzinne), zawodowe (pasterskie, robotników, flisackie, prządek, młynarzy, studniarzy, bednarzy, szewców i krawców, żołnierskie, dziadowskie, pijackie, więźniów) i obrzędowe (pogrzebowe i kolendy – [pis. oryg. – aut.]). Na końcu znajduje się rozdział *Varia*, mieszczący pieśni niepasujące do żadnego wcześniejszego kryterium. Tomy pierwszy i drugi ukazały się nakładem Towarzystwa Pomocy Dzieciom i Młodzieży Polskiej w Niemczech, tom drugi, wydany w Lesznie, nakładem Marcina Fiutaka. Steffen pisze o nim:

> Niniejszy drugi tom *Zbioru Polskich Pieśni Ludowych z Warmji* doszedł do skutku dzięki bardzo życzliwemu ustosunkowaniu się do moich prac Mgr. Marcina Fiutaka, rodaka z Warmji, towarzysza studiów uniwersyteckich. Szczere przywiązanie do ziemi rodzinnej, gorąca miłość ideałów i głębokie zrozumienie ważności pracy publikacyjnej, dziedziny w życiu Polaków w Niemczech najbardziej zaniedbanej, kazały p. Fiutakowi przeznaczyć pierwsze oszczędności z posady nauczycielskiej na druk książki, z której społeczeństwo warmijskie czerpać ma duchowe korzyści. Nieprzeciętnemu czynowi p. Fiutaka towarzyszyć będzie stała wdzięczność ludności warmijskiej i zbieracza pieśni (Steffen 1934: V).

Czy rzeczywiście taki przyjaciel istniał, trudno dzisiaj orzec. Być może nawet sam badacz sfinansował wydanie swojej pracy. Uczynił tak właśnie z innymi swoimi publikacjami.

Steffen opatrzył wydania specjalnymi dedykacjami. Pierwszy tom pieśni z Warmii zadedykował krakowskiemu germaniście, profesorowi Adamowi Kleczkowskiemu (1883–1949), autorowi pracy *Wpływ języka polskiego na dialekty prusko-niemieckie*, który również zachęcał go do naukowych działań i był jego dobrym znajomym. Tom drugi dedykowany jest prawnikowi i historykowi, profesorowi Uniwersytetu Jagiellońskiego, Władysławowi Semkowiczowi (1878–1949), m.in. przewodniczącemu Komisji Etnograficznej PAU, z którym Steffen utrzymywał bliskie relacje, a trzeci – księdzu Wacławowi Osińskiemu (1868–1945), działaczowi ruchu polskiego w Prusach Wschodnich.

Zapisy pieśni utrwalają fonetyczne i fleksyjne właściwości gwary warmińskiej. Są lokalizowane, ale nie zawierają zapisu nutowego. Jednakże warto wspomnieć, że ze zbioru pieśni zgromadzonych przez Steffena korzystał wybitny kompozytor rodem z dzisiejszego Barczewa (przed wojną Wartemborka), Feliks

Nowowiejski, opierając na powyższym tekście poetyckim kompozycje zbioru pt. *25 polskich pieśni ludowych z Warmii (na głos solowy z towarzyszeniem fortepianu)* (Nowowiejski 1935). W przedmowie napisał: „Materjał poetycki tomu I także i następnych wyjąłem ze *Zbioru polskich pieśni ludowych z Warmii* dokonanego przez młodego Warmiaka, p. Augustyna Steffena, obecnie asystenta Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie" (Nowowiejski 1935: 2), a całą pracę mu zadedykował: „Rodakowi z Warmji, Augustynowi Steffenowi, autorowi Zbioru Polskich Pieśni Ludowych z Warmji [pisownia oryginalna – aut.] (Nowowiejski 1935: 3).

Nowowiejski podkreślił także, że dzięki pracy Steffena mógł po raz pierwszy wprowadzić pieśni warmińskie do polskiej literatury muzycznej.

Augustyn Steffen przed rokiem 1939, oprócz wymienionych wydań pieśni, w stworzonej przez siebie serii „Biblioteka Warmijska", opublikował w gwarze warmińskiej *Rymy dziecięce, zagadki i przysłowia rymowane z Warmii* (1937), *Opowiadania komiczne i podania z Warmii* (1937), *Język polskiej Warmii*, *cz. 1: Teksty* (1938) oraz, jak twierdzą niektórzy badacze, *Bajki, baśnie i legendy z Warmii* (1939). Przed 1939 roku Steffen drukował też artykuły z zakresu etnografii i językoznawstwa Warmii w „Kurierze Poznańskim", toruńskiej „Ziemi Wschodnio-Pruskiej", „Gazecie Olsztyńskiej" i jej dodatkach: „Życiu Młodzieży" i „Gościu Niedzielnym" oraz w miesięczniku „Ziemia Wschodniopruska".

Rymy dziecięce, zagadki i przysłowia rymowane z Warmii zostały wydane w 1937 roku, jak powiedziano wcześniej, w serii „Biblioteka Warmijska", nakładem Klubu Młodzieży Polskiej z Zagranicy w Krakowie. W krótkim wstępie autor pisze:

> Materiał pochodzi z dwóch powiatów: olsztyńskiego i reszelskiego. Z powiatu olsztyńskiego jest 31 punktów, z reszelskiego 2. Daję tylko teksty, natomiast nie objaśniam treści utworów, sposobu ich zastosowania itp. Zrobię to później w osobnej pracy. Nie rezygnuję jednak z krótkich uwag, dotyczących strony leksykalnej. Objaśnienia językowe są pożyteczne, ponieważ, oprócz pewnej ilości niejasnych wyrazów rodzimych, spotykamy w tekstach jeszcze wyrazy pochodzenia niemieckiego i staropruskiego (Steffen 1937).

Całość liczącą 99 stron, autor podzielił na trzy działy: „Rymy dziecięce", „Zagadki" i „Przysłowia rymowane". W części zatytułowanej „Rymy dziecięce" wyróżnił: „Rymy towarzyszące zabawom niemowląt", „Mętowanie" (prawdopodobnie chodzi o zaklęcia), „Gry i zabawy", „Rymy szkolne", „Głosy przyrody" i „Varia".

Zebrany materiał odzwierciedla wszystkie procesy językowe dokonujące się w obszarze gwary, ale przy okazji pokazuje uniwersalność przeżyć każdego człowieka. Przywołane teksty pełnią funkcję ludyczną, ale też fatyczną (Wełpa 2014).

Tom *Opowiadań komicznych i podań z Warmii* z 1937 roku zawiera 88 stron. Wcześniej, w 1933 roku, część utworów była publikowana na łamach „Gazety Olsztyńskiej" pt. *Opowiadania komiczne (z Warmji)* („Gazeta Olsztyńska" 1933). W zbiorze znajdują się typowe dla regionu podania oraz bajki komiczne, zebrane i zapisane gwarą przez autora oraz jego współpracowników w zachodniej Warmii (Steffen 1937, s. V). Wśród opowieści komicznych pojawiają się historie o różnych nacjach mieszkańców Warmii: obok Polaków są Niemcy i Żydzi. W narracjach wyśmiewane są uniwersalne ludzkie przywary. Umieszczono tu historie o miejscach magicznych: kościołach, zamkach, zaklętych górach i ukrytych skarbach.

W liczącym 81 stron *Języku polskiej Warmii*, wydanym w Krakowie przez Gebethnera i Wolffa, znalazły się 72 teksty z 28 miejscowości, z 27 znajdujących się w powiecie olsztyńskim i jeden w powiecie reszelskim. Rozmówcami Steffena były 33 osoby, w wieku od 24 do 80 lat, używające gwary jako języka podstawowego, znające również język niemiecki. Jak pisał Steffen: „Materiał jest różnoraki: baśnie, bajki, legendy, podania lokalne i inne, opowiadania komiczne, opisy zajęć i zjawisk przyrody, życiorysy pełne i fragmentaryczne, rozmowy" (Steffen 1938: V). Ten hybrydyczny zbiór stanowi niewyczerpane źródło do badań nad gwarą warmińską, odzwierciedlając jej słownictwo, właściwości składni, fonetykę i fleksję, a także nad obyczajowością ludu zamieszkującego obszar Warmii przed 1939 rokiem.

Niestety, pomimo poszukiwań, nie udało się dotrzeć do wydanego w 1939 roku, jak podają badacze (Oracki 2003), zbioru pt. *Bajki, baśnie i legendy z Warmii.* Otwarte pozostaje pytanie, czy istniał on realnie, czy był tylko zapowiadany. Część tych utworów ukazywała się w kolejnych numerach „Gazety Olsztyńskiej", wydawanej przez Seweryna Pieniężnego, w roku 1934 w cyklu *Baśnie warmijskie* („Gazeta Olsztyńska" 1934, nr 83–86, 88–96). Na łamach „Gazety" pojawił się także w tym samym roku cykl jego autorstwa pt. *Przysłowia warmijskie* („Gazeta Olsztyńska" 1934, nr 42–43, 46, 48, 50–51).

Jednakże zbiory Steffena musiały być dużo większe. W 1961 roku, wspomniany wcześniej, Władysław Gębik napisał:

> Wojna pokrzyżowała ambitne plany również i rodakom z Warmii. Zebranych materiałów, przekazanych przez A. Steffena jednemu z pokojowych w „Domu Śląskim" w Krakowie, nie udało się dotychczas odszukać (Gębik 1961: 406).

Ta informacja sugeruje, że po z górą 80 latach niemożliwa do odtworzenia jest cała spuścizna tego wyjątkowego warmińskiego językoznawcy.

Steffen pozostawił także w swoim dorobku pierwszy, zbierający dokonania poetyckie autorów piszących na Warmii w języku polskim, tomik wierszy pt. *Nasi poeci* (1935). Znalazło się w nim osiemnaście wierszy siedmiu poetów: warmiń-

skiej poetki Marii Zientarówny (1894–1984) (*Nasza Łyna*, *W Betlejem*, *„Idź za mną!”*, *Złamany krzyż przy drodze*), Andrzeja Samulowskiego (1840–1928), poety ludowego, działacza społecznego i założyciela polskiej księgarni w Gietrzwałdzie (*Gwiazda*, *Nieszczeremu przyjacielowi*, *Testament duszy*), jego syna Władysława Samulowskiego (1883–1916) (*Tajemnicza postać*), Sylwestra Antoniego Schnarbacha (1854–1924), polskiego malarza, publicysty, poety i działacza warmińskiego, ucznia Jana Matejki (*Powiew wolności*, *Skowronek*), Alojzego Śliwy (1885–1969), poety ludowego i działacza społecznego (*Gody na Warmji*, *Po żniwach*, *Płynie Łyna*…), brata – Wiktora Steffena (*Zima*, *Tragedja raka* i *Po wakacjach*) oraz samego autora antologii, występującego pod pseudonimem A. Sząbrucki (*Na sąsiadów i Krótka bajka*). W krótkiej przedmowie do tego tomiku, liczącego zaledwie 40 stron, zawarł cel tej publikacji:

> Rzecz jest przeznaczona przede wszystkiem dla Warmjaków. Niech więc ten lud warmijski, któremu rzadko daje się do rąk książkę polską, czyta twory swoich rodaków, którzy tak bardzo kochali język ojczysty, i niech się uczy język ojczysty szanować (Steffen 1935: 4).

Co ciekawe, choć prace Augustyna Steffena ewidencjonują różne gatunki tekstów pisanych w gwarze warmińskiej: pieśni, przysłowia, baśnie i legendy, niewielu badaczy do nich sięga. Nie przyznał się do tego m.in. Wiktor Steffen, który we wstępie do swojego *Słownika warmińskiego* z 1984 roku w ogóle nie wspomniał o zarejestrowanym przez swojego brata materiale źródłowym, tłumacząc, że słownictwo gwarowe zbierał samodzielnie i pochodzi ono z jego własnej kwerendy. W jednej z największych prac katalogujących słownictwo m.in. na Warmii jest *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, we wstępie do I tomu (powtórzonym w tomie piątym) czytamy, że podstawę *Słownika* stanowią przede wszystkim zapisy sporządzone w terenie w toku badań, przeprowadzonych pod kierunkiem prof. Witolda Doroszewskiego w latach 1950–1953. Zawierają one jednak materiał „nierównomierny”, w którym zabrakło – w wyniku zaniedbania – wszystkich znaczeń wyrazów. Autorzy pierwszego tomu pisali także, o innych pracach, które dostarczyły zasobów słownictwa z opisywanych regionów:

> Dalszy materiał pochodzi z literatury. Dostarczyły go: *Dialekty polskie Prus Wschodnich* K. Nitscha i wydane przez niego teksty gwarowe, *Kiermasy na Warmii* W. Barczewskiego, *Język polskiej Warmii* A. Steffena, liczne zbiory pieśni, od dziewiętnastowiecznych do nagranych po roku 1945 przez pracowników Instytutu Sztuki PAN, opracowany przez autochtona słownik wsi Tuławki w Olsztyńskiem, pamiętniki innych autochtonów, monografie etnograficzne, *Mały atlas gwar polskich*, kilka roczników regionalnych czasopism i inne publikacje. Najstarszy materiał zawierają *Mazury Pruskie* O. Kolberga (Słownik 2006: VIII).

Okazuje się więc, że autorzy tego monumentalnego dzieła, którego pierwszy tom ukazał się w roku 1987, korzystali i korzystają, bo kolejne tomy wciąż powstają, jedynie z jednej publikacji autorstwa warmińskiego językoznawcy – *Języka polskiej Warmii*. Nie wspomina o pracach Steffena także Maria Biolik, autorka prac zajmujących się głównie onomastyką terenów Warmii i Mazur (Biolik 2002)

Zbiory pieśni zebrane przez Augustyna Steffena, o których mowa powyżej, były wykorzystane przez badaczki współczesne: Ewelinę Lechocką, autorkę pracy o nazwach roślinnych w pieśniach warmińsko-mazurskich (Lechocka 2022), i Agnieszkę Wełpę, piszącą o językowym komunikowaniu uczuć w pieśniach z tego samego regionu (Wełpa 2014).

Warto przypomnieć, że po wybuchu II wojny Steffen swoimi językoznawczymi dokonaniami naraził się na niebezpieczeństwo utraty życia. Między innymi też z tego powodu po wybuchu wojny salwował się ucieczką. We wrześniu 1939 roku przedostał się do Rumunii, gdzie, jak pisze Tadeusz Oracki, kontynuował studia językoznawcze na uniwersytecie w Klużu od października 1939 do maja 1940. Następnie przez Cypr przedostał się do Palestyny i tam wstąpił do 3 Dywizji Samodzielnej Brygady Karpackiej. Po demobilizacji w latach 1946–1948 pracował jako wykładowca w Studium Polonistycznym Uniwersytetu Amerykańskiego w Bejrucie. Do końca lat siedemdziesiątych był niestrudzonym interpretatorem nie tylko gwary warmińskiej i propagatorem wiedzy o regionie Warmii i Mazur, ale także wytrwałym badaczem różnorodnych innych zjawisk językowych, które dostrzegał i omawiał. Zajmując się problematyką etymologii słownictwa, publikował zarówno w pismach wydawanych za granicą, jak i w Polsce, w periodykach takich jak: „Język Polski", „Antemurale", „Slavica", „Slavia Orientale", „Prace Językowe", „Lingua Posnanensis", „Rocznik Slawistyczny" i „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej". Jednym z jego największych powojennych osiągnięć jest reedycja (jedna z trzech) *Wokabularza trydenckiego*, jednego z najstarszych znanych słowników łacińsko-polskich, opracowanego prawdopodobnie w 1424 r., wydana przez Steffena w 1961 roku (Oracki 2003).

Publikacje Augustyna Steffena w oczywisty sposób poświadczają istnienie polskiego żywiołu na Warmii przed 1939 rokiem. Brak wznowień wydanych przed II wojną publikacji to duże niedopatrzenie. Może znajdzie się językoznawca, który podejmie się trudu reedycji jego prac? Zebrany przez Steffena materiał, zapisany w gwarze warmińskiej, stanowi cenny dokument piśmienniczy, który mógłby stać się także źródłem działań edukacyjnych. Z punktu widzenia zaś środowiska olsztyńskich badaczy, którzy prezentują w dyskursie o przeszłości dawnych ziem Prus Wschodnich polonocentryczmy punkt widzenia, byłby ważnym

argumentem, stanowiąc dowód, obok działalności Związku Polaków w Niemczech IV dzielnica, polskich szkół czy przedwojennej redakcji „Gazety Olsztyńskiej", na istnienie w tym regionie silnych przyczółków polskości.

Bibliografia

Źródła

Gach Jarosław (2024), *Tkanina*, przeł. na gwarę warm. Edward Cyfus, Spręcograf, Olsztyn.

Nowowiejski Feliks (1935), *25 polskich pieśni ludowych z Warmji na głos solowy z towarzyszeniem fortepianu*, Poznań.

Ruch Martyna, Ruch Łukasz (2024), *Bojki na dzieciuków*, Lokalna Grupa Działania Stowarzyszenie „Południowa Warmia", Łajsy.

Steffen Augustyn (1931), *Zbiór polskich pieśni ludowych z Warmji*, t. 1. Poznań.

Steffen Augustyn (1934), *Zbiór polskich pieśni ludowych z Warmji*, t. 2. Leszno.

Steffen Augustyn (1934), *Przysłowia warmijskie*, „Gazeta Olsztyńska", nr 42–43, 46, 48, 50–51.

Steffen Augustyn (1934), *Baśnie warmijskie*, „Gazeta Olsztyńska" nr 83–86, 88–96.

Steffen Augustyn (1933), *Opowiadania komiczne (z Warmji)*, „Gazeta Olsztyńska".

Steffen Augustyn (1935), *Nasi poeci*, nakładem autora. Kraków.

Steffen Augustyn (1937a), *Zbiór polskich pieśni ludowych z Warmji*, t. 3. Poznań.

Steffen Augustyn (1937b), *Rymy dziecięce, zagadki i przysłowia rymowane z Warmii*. Kraków.

Steffen Augustyn (1937c), *Opowiadania komiczne i podania z Warmii*. Kraków.

Steffen Augustyn (1938), *Język polskiej Warmii*, cz. 1: *Teksty*. Kraków.

Wilengowska Joanna (2024), *Król Warmii i Saturna*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec.

Opracowania

Biolik Maria (2002), *Badania językoznawcze na Warmii i Mazurach*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie", nr 1: 25–33.

Chłosta-Zielonka Joanna (2020), *O literackim potencjale gwary warmińskiej od końca XIX wieku po czasy współczesne*, „Prace Językoznawcze", nr 12 (3): 25–43.

Chłosta-Zielonka Joanna (2022), *Działalność badawcza Augustyna Steffena (1901–1992) prowadzona na emigracji po 1945 roku na tle jego dokonań przedwojennych*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie", nr 1(316): 105–122.

Gębik Władysław (1961), *Trzydziestolecie pierwszego „Zbioru polskich pieśni ludowych z Warmii"*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie", nr 3: 401–408.

Lechocka Ewelina (2019), *Pieśni ludowe Warmii i Mazur – przeszłość i współczesność*, w: *Słowiańskie inspiracje. Język, literatura, kultura*, red. Anita Gustomska, Ewelina Lechocka, Gdańsk: 154–163.

Lechocka Ewelina (2022), *Nazwy roślin w pieśniach warmińsko-mazurskich z przełomu XIX i XX wieku*, Gdańsk.

Lewandowska Izabela (2009), *Gwara warmińska na przełomie XIX i XX wieku*, w: *Toruńskie spotkania dydaktyczne VI*, *Miejsca pamięci w edukacji historycznej*, red. Stanisław Roszak, Małgorzata Strzelecka, Agnieszka Wieczorek. Toruń: 85–93.

Lewandowska Izabela, Matusiak-Kempa Iza, Szydłowska Joanna (red.) (2026), *Wstęp* do: *Klemens Frenszkowski, Opowiadania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.

Oracki Tadeusz (2003), *Augustyn Steffen (1901–1992) – folklorysta warmiński*, w: *W kręgu folkloru, literatury i języka. Prace ofiarowane prof. Janowi Mirosławowi Kasjanowi w 70. rocznicę urodzin*, red. Maria Jakitowicz i Violetta Wróblewska, Toruń.

Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur (2006): Tom V. O-Ó, red. Henryka Perzowa, Danuta Kołodziejczykowa. Warszawa – Kraków.

Steffen Wiktor (1984), *Słownik warmiński*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.

Wełpa Agnieszka (2014), *Językowe komunikowanie uczuć w pieśniach ludowych z Warmii i* Mazur, Kraków.

Wróblewska Violetta (red.), hasło: *bajka ludowa na Warmii i Mazurach*, w: *Słownik polskiej bajki ludowej* https://bajka.umk.pl/slownik/lista-hasel/haslo/?id=269 [dostęp: 29.07.2025]